

Оскільки ми прагнемо бути частиною європейської родини, то слід переймати досвід щодо патріотичного виховання молодого покоління запроваджений в Європі.

Зокрема однією із складових патріотичного виховання молоді у країнах ЄС виступає військово-патріотичне виховання у закладах освіти, яке представляє собою організовану і цілеспрямовану діяльність держави та суспільних інститутів щодо формування особистості школяра як громадянина і патріота. Хоча шляхи та засоби такої діяльності у кожній західній країні мають свої відмінності, визначальні підходи щодо військово-патріотичної підготовки загалом подібні.

При цьому, можна виділити такі основні напрями патріотичного виховання: державно-патріотичне виховання, орієнтоване на національні інтереси (патріотизм, почуття обов'язку, законслухняність, дисциплінованість); громадянське виховання, спрямоване на розвиток соціальних якостей особистості (громадянської позиції, соціальної активності, відповідальності); залучення до культурних цінностей та досягнень, виховання духовності, національної самобутності, розуміння суспільної значущості власної професії, відповідальності за якість своєї праці.

Переконані, що українці здолають ворога завдячуючи не тільки зовнішній міжнародній підтримці, а й внутрішній патріотичній настанові на перемогу.

Список використаних джерел

1. Ващенко Г. Виховання любові до Батьківщини : (націоналізм і інтернаціоналізм). Лондон : КК СУМ, 1954. 40 с.

*Осьодло Василь,
д-р психол. наук, проф.,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського
Будагьянц Людмила,
канд. філос. наук, доц.,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського*

БОЙОВА ПСИХІЧНА ТРАВМА: ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Війни, отже бойові психічні травми, є супутниками, цивілізаційних процесів, однак сама опція «бойова психічна травма»

й спроможність її «бачити» й сприймати як суспільно значуще явище виникають у власному смислі слова у ХХ столітті. Завдяки здобуттю цього нового погляду стали можливими докладні сучасні дослідження, які ретроспективно виявляють бойові психічні травми на матеріалах Першої та Другої Світових війн, й навіть війн Стародавнього Світу, що змінює загальне розуміння історії суспільств й висвітлює обставини й чинники розвитку людства, які дотепер перебували у тіні.

Актуальність досліджень бойової психічної травми зумовлюється зростаючою потребою надання психологічної допомоги постраждалим на війнах й збройних конфліктах, складністю і чутливістю проблеми допомоги військовослужбовцям, які зазнали травматичного досвіду під час ведення бойових дій, а також зміною ставлення демократичних суспільств до ветеранів відповідно до гуманізації суспільств демократії, зокрема в питаннях реалізації пріоритету цінності людського життя й морального обов'язку суспільства перед учасниками бойових дій.

Мета дослідження: висвітлення зв'язку розпізнавання й тлумачення травматичних психічних станів людини на війні з панівними філософсько-антропологічними концепціями у донаукових пре-модерних та класичних модерних традиціях психології як передісторію концептуалізації бойової психічної травми.

Теоретичне підґрунтя: рефлексії над становленням науково-психологічного пізнання психічної травми у зв'язку із загальним культурним, політичним, гуманітарним кліматом модерного суспільства в працях М. Фуко, Дж. Герман, Ж. Рюс;

– історико-психологічні й військово-антропологічні розвідки античної людини на війні, наукове перетлумачення класичних давньогрецьких сюжетів та постатей в працях Дж. Кроулі. (J. Crowley), В. Ферлі (W. Furley), Р.А. Габріель (R.A. Gabriel), З. Гарленд (R. Garland), А. Гріффітс (A. Griffiths), Д. Харві (D. Harvey), А. Клейман (A. Kleinman), Л. Ролінгс (L. Rawlings), С. Салазар (C. F. Salazar), Д. Шалєв (D. Shalev), Дж. Шей (J. Shay), Л.А. Трітл (L.A. Tritle.), Д. Вайтхед (D. Whitehead), Ю. Устинова (Y. Ustinova), Е. Карденья (E. Cardena).

– концепції «бойового зриву», конверсійних розладів та посттравматичних стресових розладів на війні, що викладені в наукових публікаціях Б.П. Доренвенд (B.P. Dohrenwend), Т. ДЖ. Янгер (T.J. Yager), М.М. Волл (M.M. Wall), Б.Г. Андамс (B.G. Adams), Д. Марлоу (D. Marlowe), А.Л. Мішара (A. L. Mishara), М.А. Шварц (M.A. Schwartz), Е.А. Ванштейн (E.A. Weinstein).

– травми, що триває.

Методи дослідження. В результаті аналізу досліджень бойової психологічної травми, а також розвитку методології психології як самостійної науки в контексті соціокультурних, політичних, гуманітарних змін було визначено міждисциплінарне поле для вивчення умов концептуалізації феномену бойової психічної травми. Методологічною засадою даного дослідження є поєднання історико-психологічного підходу та філософії психології й філософської антропології.

Результати і обговорення. Разом із суперечливим процесом гуманізації та персоналізації історії необхідною світоглядно-методологічною умовою постановки проблеми бойової психічної травми став процес секуляризації та інституціоналізації раціональної науки та включення разом із природничими в її дисциплінарну самоорганізацію гуманітарних, соціальних, воєнних та технічних наук з ХІХ–ХХ століття. В цьому соціальному та інтелектуальному контексті відбувається перетворення психології на науку із власною методологією та емпірично-експериментальним базисом, на які власне спирається інтерпретація і розуміння психологічних наслідків війни у прогресивних суспільствах.

Для розуміння загального соціокультурного контексту «відкриття» феномену психічної травми та започаткування руху до його наукової концептуалізації важливо врахувати, що саме «народження клініки» тобто медичної практики сучасного ґатунку відбулося саме напередодні. Пацієнт тепер переноситься в центр уваги, спостереження, дослідження лікаря, щоправда, як природний об'єкт – живий організм [6], невід'ємний від його взаємозв'язків із середовищем, природним та соціальним, що було справжнім переворотом у медичній практиці, яка з часів Гіппократа, Галена та Парацельса являла собою складну систему встановлення пропорцій гуморів (рідин, секретів) людського організму, хвороб через порушення їхньої рівноваги, страшливих підходів лікування «подібного подібним».

Роль першопрохідця й натхненника у новаторських дослідженні важких і хворобливих «душевних станів» й прогресивних способів медичної допомоги пацієнтам з такими проблемами, належить Ж.-М. Шарко, який здійснив спостереження, опис та класифікацію симптомів істерії (амнезія, параліч, втрата чутливості, судоми тощо [1, 23]), обґрунтував їх як об'єктивні психогенні ефекти, у наслідок фізичних травм чи без них До пацієнтів із функціональним порушеннями без фізичних уражень вважали симулянтами. Серед психіатрів і психологів, які вважали Ж.-М. Шарко своїм вчителем, були П. Жане, В. Джеймс, З. Фрейд.

Більше за те, чимало втаємничених психічних станів, закарбованих у витворах образотворчого мистецтва, яким в попередні епохи надавалося міфологічне чи релігійне тлумачення, були перетлумачені у раціоналістичному науковому дусі з природних причин. Ж.-М. Шарко та його учень Дезіре Бурневіль деконструювали та перетлумачили у психіатричному дискурсі психогенні хворобливі стани, відображення у витворах середньовічного мистецтва (як-то поява стигматів у ревно віруючих, одержимості, містичних видінь, зцілень вірою) [1, 32].

Такий ретроспективний психологічний аналіз виявляється дотепер плідним щодо виявлення психічних травм учасників війни, способів тлумачення й практик подолання їх у минулому. Юлія Устінова (Університет Бен-Гуріона в Негеві, Ізраїль) та Етцель Карденья (Лундський університет, Швеція) у статі «Боротьба із стресовими розладами та їх лікування в Стародавній Греції» (2013) [8] деконструюють знайомі постаті та події давньогрецької воєнної історії на ґрунті узагальнення значного кола історичних, психологічних, антропологічних, філологічних досліджень античних джерел, у яких містяться свідчення про бойові травми, бойовий стрес та їхні короткострокові та довгострокові наслідки, разом із сучасними науковими працями, в яких психічна травма та стресові розлади на війні досліджуються з позицій сформованої концепції та розгорненого категоріального апарату.

Як зазначають Ю. Устінова та Е. Карденья, грецькі поети, філософи й історики (Гомер, Гесіод, Есхіл, Еврипід, Платон, Гіппократ) описували гострі та віддалені наслідки психологічної травми в результаті надзвичайного стресу під час бойових дій. Як перший опис посттравматичних психічних станів авторки зазначають «Похвалу Гелені» знаменитого софіста Горгія [8, 4], що короткочасні стани «втрати волі» пояснює не в термінах провини й злочину, а як природні реакції людини на надважких обставинах, тобто в антропологічній (психологічній) площині. Спалахи безпідставного жаху і паніки серед солдат перед видовищем посталих перед ними ворожих військ, вдавалося деяким воєначальникам, що проти паніки й для повернення воякам здатності діяти та виконувати бойові завдання застосовували бесіду й переконання разом із залученням бійців до виконання повсякденних рутинних справ (Еней Тактик, 4-те ст. до н.е. про спартанського правителя Євфрата та полководця Клеарха). Філософ 1 ст. н.е. Онасандр (автор першого твору про військове мистецтво «Strategikos»), вказував, що лікарі піклуються лише про поранених, а добрий генерал здатний «вилікувати душі від депресії», що набагато

важче, ніж лікування тіла [8, 8]. Ці методи 5-го століття до н.е. виявляються результативними і в сучасності.

«Незрячість» щодо психічних травм гіппократівської медицини, що здійснила значний прогрес у лікуванні фізичних хвороб, Ю. Устінова й Е. Карденья пояснюють її натуралістичним характером й зведенням важких станів вояків підчас і після бою виключно до фізіологічних причин, що виражалися в термінах «гуморальної теорії» як базової пояснювальної конструкції та за умов поганого знання анатомії людини через заборону розтину тіл [8, 13]. При всій страхітливій курйозності практики застосування проносного, промивання шлунку, кровопускання чи обгортання холодними простирадлами при травматичних психічних станах, сліз зазначити, що цей підхід поділявся Теофрастом, Плінієм і Діоскарідом зберігся у військових і цивільних лікарських практиках аж до 20-го століття, що відповідало тогочасній науковій раціональності.

Під час Першої світової війни, яка значною мірою була війною окопною із потужним застосуванням артилерії і бомбардувальної авіації, масовість психічних травм військовослужбовців із супутніми стресовими розладами була вражаючою, зокрема, 40 відсотків від всіх жертв у Британській армії [1, 40]. Для солдатів із бойовим травматичним неврозом перепрофільовували звичайні лікарні. Однак, природа травми спочатку пояснювалися фізичним ураженням («контузією» / «shell shock», за британським психологом Чарльзом Майерсом), чого вимагала натуралістично-механістична парадигма тогочасної науки. Гіршим є те, що перші випадки контузії без вибухового ураження, то стресові стани стали приписувати або фізіологічним вадам солдат, або їхній моральній неповноцінності («моральна інвалідність») як симулянта і боягуза. Згідно традиціоналістських поглядів тогочасної медицини ж «нормальний солдат повинен пишатися своєю участю у війні і не виказувати жодного хвилювання. І звичайно ж, він повинен бути безстрашним» [1, 40]. Через 25 століть, що відділяли давньогрецькі міста-держави та Європу новітнього часу, погляд найвідоміших традиціоналістських психіатрів як натуралістів і моралізаторів на методи «лікування» психічних проблем вояків в сутності не відрізнялося. Джудіт Герман («Травма і зцілення») наводить приклад психіатричної практики Льюїса Ілленда, який в книзі «Істеричні розлади воєнного часу» (1918) обстоює ефективність впливу через соромлення, погрози та покарання [1, 41].

Психоаналітичний підхід на протилежність традиціоналізму обстоював саме психогенну природу бойової психічної травми й гуманні методи лікування як співпраці фахівця з пацієнтами.

Психоаналітичний погляд спирався на розуміння природи людини, в якій психічне є автономною складно організованою сферою, яку не можна редукувати до фізичного. Взірці такого прогресивного підходу у терапії «контузійного шоку» у офіцерів, які потому мали повернутись на фронт, були надані В.Г.Р. Ріверзом, британським професором нейропатології, психології та антропології. Його терапія розмовою ґрунтувалась не на покаранні, а на довірі та відчутті безпеки військовими та їхні добрі відносини з бойовими побратимами. Як зазначає Дж. Герман, Ріверз започаткував метод гуманного поводження з пацієнтами, принципами якого керувалися американські військові психіатри в Другій світовій війні: «по-перше, навіть дуже смілива людина може піддатися непереборному страху; по-друге, найбільш ефективною мотивацією для подолання цього страху було дещо сильніше за патріотизм, абстрактні принципи чи ненависть до ворога. Це буда любов солдатів один до одного» [1, 45].

У сучасній терапії багато психотерапевтичних методів лікування посттравматичних стресових розладів базуються на розмові про травму з терапевтом, когнітивних підходах до поведінки, прообрази яких описані давньогрецькими філософами, істориками та полководцями [8], а поворот до них закладений у «героїчну добу психологічної травми» [1] останньої третини 19-го початку ХХ століття, свій внесок у яку зробили екзистенційна психологія, когнітивно-поведінкова психологія та інші.

Продовжуючи розвивати лінію осягнення специфіки бойової психічної травми вже у ХХІ столітті доктор медичних наук, доктор філософії Джонатан Шей впровадив поняття «моральна травма» та «моральна шкода» в ужиток у Міністерстві Оборони США. «Моральна травма» виникає як ускладнення («інфікування», «крововилив») психічної травми у надскладних обставинах в наслідок байдужості до підлеглих, зради, кар'єрної мотивації, низького рівня компетентності й креативності, недоброчесності військових лідерів (особливо щодо приписування досягнень). Дж. Шей відомий кожному американському офіцеру не тільки як автор обов'язкових для вивчення творів «Ахілл у В'єтнамі: Бойові травми та знищення характеру» (2010) та «Одіссей в Америці: Бойові травми та випробування повернення додому» (2002), але й як високоповажний психіатр Департаменту у справах ветеранів, який багато років допомагає учасникам бойових дій здолати психічну й моральну травму, приділяючи головну увагу запобіганню психологічних і моральних травм.

У лекції «Ахілл і Одисей сьогодні: що Гомер може розповісти нам про військове лідерство» (2006) [7], Дж. Шей розкриває функції

треступеневої моделі профілактики психічних та моральних травм: первинна профілактика «позбавляє від того, що травмує» на полі бою; вторинна профілактика – це «будь-яка військова політика, обладнання, культура і практика, які зменшують частоту і тяжкість травм», яка має бути в руках лінійних керівників, інструкторів і політиків, а не лікарів, психологів і капеланів; й третинна профілактика – своєчасне розпізнавання та лікування травм по мірі їх виникнення [7].

Роль згуртованості, лідерства та навчання у профілактиці психологічної і моральної травми на військовій службі Дж. Шей вбачає в тому, що це є три стрижні психологічної стійкості військовиків забезпечують довіру, підтримку й успішність між вояками, між лідерами й підлеглими, між військовиками та громадянським суспільством, гостро необхідні для гуртової профілактики психічних і моральних травм на війні. Зміцнення цих стрижнів психологічної стійкості й бойової сили передбачає здолання «тейлористської» моделі, привнесеної у військово-відомство, як і в інші цивільні відомства, установи й організації початку ХХ століття. Суть «тейлоризму» передається метафорою машини із замінними деталями (військовослужбовцями), основна вада її – у врахуванні лише індивідуальних навичок, що для військової організації не є кращою, особливо під час бою [7]. Тим більш, коли йдеться про посткласичну війну – «четвертого покоління», мережецентричну та ройову (від «рій» – зграя летючих комах), одночасно зростає значення і команди, й індивідуальності особистості кожного вояка, що раніше було притаманне переважно елітним підрозділам.

Висновки. Релігійно-міфологічний та натуралістичний типи світогляду Давньої Греції не надавали інтелектуальних засобів для розпізнавання психічної травми у «священній хворобі», безпідставних нападах жаху та паніки й «божевільної поведінки на війні», пояснюючи їх діаметрально протилежними містичними, магічними або ж виключно фізичними (фізіологічними) причинами. В обох випадках психічні розлади на війні сприймалися як прояв фізичної та/або моральної неповноцінності людини як вояка і громадянина. Ця хибна очка зору зберіглася до Новітніх часів у традиціоналістських колах, далеких від прогресивної людиноорієнтованої сучасної науки.

Наджорсткий тиск культурної традиції засудження страху на війні, а також «бойова втома» від постійного перебування на війні утворили питомий ґрунт для вражаючого поширення психічних розладів («божевілля») у спартанських вояків, виявлених та перетлумачених з позицій сучасної медицини, психології та антропології. Такі ж ефекти спостерігалися у Першій світовій війні. Історично-психоло-

гічні розвідки феноменології та культурології бойової психічної травми дозволяють виявити універсальні кореляції різноманітних соціокультурних чинників запобігання й здолання важких довгострокових наслідків психічних травм на військовій службі.

Секуляризація науки, освіти та медицини, перетворення психології на самостійну експериментальну наукову дисципліну, здолання новочасного механістичного світогляду стали умовами концептуалізації бойової психічної травми у новітні часи. Загальнокультурним контекстом пізнання бойової психічної травми є зміни в ставленні суспільства до людини, учасників бойових дій, зокрема, цінності і якості людського життя. Перспективним є подальші дослідження трендів гуманізації та гуманітаризації методологій провідних напрямів військової психології бойової психічної травми ХХ–ХХІ століття.

Теорія і практика допомоги військовослужбовцям при бойовій психічній травмі еволюціонувала у відповідь на важкі руйнівні наслідки для здоров'я, соціальної інтегрованості, якості життя й самої життєвої перспективи значної кількості учасників війн і збройних конфліктів. В цій еволюції була осмислена потреба винайдення шляхів допомоги військовикам вже на театрі бойових дій, під час війни, не очікуючи мирного часу. А також створення обґрунтованої ефективної системи супроводження, підтримки та допомоги учасникам бойових дій на рівні національних інститутів охорони здоров'я й інститутів зі справ ветеранів. Саме така система необхідна Україні вже під час триваючої національно-визвольної війни України проти російських загарбників.

Список використаних джерел

1. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору: Дж. Герман: переклад з англ. О. Лізак, О. Наконечна, О. Шлапак. Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. 424 с.
2. Горгій. Похвала Гелені. Переклад з давньогрецької У. Головач, Переклади. 2020. С. 185–192. https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/2411/Holovatch_Pokhvala%20Heleni.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
3. Лозінська Н.С. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. Н.С. Лозінська. Вісник Національного університету оборони України 2 (50) /2018. С. 65–73.
4. Осьодло В.І., Будагьянц Л.М. Соціально-філософські та психологічні аспекти сучасних війн: моногр. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2018. 408 с.

5. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: навчальний посібник. В.А. Роменець, І.П. Маноха. Вид. 3-тє. К.: Либідь, 2017. 1056 с.
6. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. Пер. з французької В. Шовкун. К.: Основи, 1998. 669 с.
7. Shay J. Achilles and Odysseus today. What Homer can tell us about military leadership.: Jonathan Shay M.D., Ph.D., D.V.A. Outpatient Clinic and Tufts Department of Psychiatry, Boston, Massachusetts, USA. 28 August 2006. http://www.hellenic.comserve.com/shay_achilles_odysseus.html
8. Ustinova J., Cardeña Et. Combat stress disorders and their treatment in ancient Greece. Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy. 2014 American Psychological Association 2014, Vol. 6, No. 6, Pp. 739–74. https://www.research_gate.net/publication/269035855_Combat_Stress_Disorders_and_Their_Treatment_in_Ancient_Greece
9. Фуко М. Наглядати і карати. Пер. з фр. П. Таращук. Київ: Комубук, 2020. 392 с.

УДК 159.9:351
Пампура Ігор,
старший науковий співробітник
НДІ психологічного забезпечення,
Державний науково-дослідний інститут
МВС України

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вектор діяльності правоохоронних органів України, обумовлений певним призначенням, завданнями, функціями та компетенцією останніх. Відповідна діяльність передбачає підвищену активність і відповідальність виконавців та наявність у них певних особистісних якостей.

Специфіка правоохоронної діяльності полягає в тому, що вона здійснюється або може здійснюватися в умовах реальної вітальної загрози. При цьому, незважаючи на негативну дію різноманітних чинників середовища, правоохоронці, зазвичай, успішно виконують свої професійні обов'язки. Чинників, що обумовлюють можливість успішної діяльності в екстремальних умовах, так само багато, як